

1967, de kentering in het abortusdebat. Van 'Nee' tot 'Ja, tenzij', een maatschappelijke controversie.

Olga Loeber, Nijmegen

Samenvatting

De geschiedenis van de abortushulpverlening is lang en woelig. Diepe controverses hebben het debat bepaald. Een van de bepalende historische momenten was een televisiedebat, dat plaatsvond in 1967. De voorgeschiedenis en de nasleep hiervan worden beschreven.

*"Abah abah abortus
afstoot'lijk visioen
abah abah abortus
hoe kan men zoiets doen"*

A.M.Schmidt (1973)

Abstortus provocatus heeft 'sinds het begin van de mensheid' plaatsgevonden en wordt in de meeste culturen scherp veroordeeld (Shorter, 1982). Hier wordt een klein, maar belangrijk, onderdeel van de lange abortusgeschiedenis beschreven, namelijk de kentering in dit debat in Nederland. De centrale vraag is hoe dit proces is verlopen en welke actoren daarin actief waren. Dit is deels een persoonlijk verhaal, omdat een aantal bronnen uit mijn directe omgeving komen. Waar in dit artikel abortus wordt vermeld, wordt de abortus provocatus bedoeld, niet de spontane abortus (de miskraam).

Figuur 1. 13^e eeuw: een kruidenvrouw maakt een drank uit mint ter afdrijving van een vrucht

Eerste helft twintigste eeuw, abortus vrijwel altijd verboden.

In de eerste helft van de vorige eeuw was er wel discussie over abortus, maar vooral buiten de medische wereld. De medicus hield zich niet bezig met het voorkomen en afbreken van zwangerschappen, zoals ook vastgelegd in de artseneed van Hippocrates: "Nooit zal ik een vrouw een instrument voorschrijven om een miskraam op te wekken". Deze zin is sedert 2003 uit deze eed verwijderd.

Toch kwam het waarschijnlijk veel voor. In deze periode was elke abortus of illegaal (door een medicus uitgevoerd) of crimineel (door een niet-arts uitgevoerd). Al waren er geen officiële cijfers van bekend, de schatting van Kloosterman over 1960 loopt uiteen van 5.000 tot 60.000 per jaar (Andere tijden, 2007). Een graadmeter is het percentage zogenaamd als 'miskraam' gediagnosticeerde ziekenhuisopnamen, dat wel tot drie keer zo hoog was als het natuurlijk voorkomen van miskramen (Treffers, 2006). Daarbij zijn dan nog alleen meegerekend die 'miskramen' die tot een bezoek aan een gynaecoloog hadden geleid.

Gynaecologen werden alleen ingeschakeld als er grote complicaties waren, zoals ernstig bloedverlies, perforaties of infecties. Dit leidde er weer toe dat er veel verhalen de ronde deden over onhygiënische en gevaarlijke toestanden. Natuurlijk kwam dat voor, maar minder vaak dan wel eens wordt gedacht. De 'professionele' aborteur was vaak deskundiger dan de arts (Shorter, 1982). Nettie Klomp (later directeur van de Amsterdamse Vroedvrouwschool) vertelde mij dat toen zij in opleiding was tot gynaecoloog, ze regelmatig vrouwen tegen kwam waarvan zij wist dat die de vorige dag zelf een abortus hadden opgewekt en de dag erna de ramen stonden te lappen. Ook was bekend dat in Rotterdam bij de RET op kantoor een man was die wel eens meisjes 'hielp', maar zeer voorzichtig, en

als hij het niet vertrouwde deed hij het niet en had ook nooit problemen (persoonlijke bron). In Rotterdam waren eind jaren twintig 582 namen bekend van bekende aborteurs (Valkhoff, 1932).

Medici deden in de eerste helft van de twintigste eeuw wel eens een zwangerschapsafbreking op medische gronden, maar dat werd dan gewoon curettage genoemd (persoonlijke bron). Dat viel onder de 'medische exceptie' en was als zodanig een strafuitsluitingsgrond. Hiervan was alleen sprake als het leven van de moeder in gevaar was. Dan was er sprake van 'leven voor leven' (Heine, 2009). Deze medische exceptie bestond ook in ver gevorderde zwangerschappen. Toen mijn grootmoeder in 1904 in de binnenlanden van Sumatra een niet vorderende baring had, die al een week had geduurd, vroeg de arts of hij het kind zou offeren. Als dat gebeurd was, was hij niet strafbaar geweest, maar was dit stuk niet geschreven.

Professor Treub pleitte voor het opnemen van een uitzondering in de Zedelijkheidswet van 1911 voor medici die een afdrijving deden op grond van een medische indicatie. Dit voorstel werd echter niet opgenomen (Treffers, 2006). Men vond het niet nodig: "Hij verklaarde te dien aanzien: „Ook bepaaldelijk wat de juridische appreciatie der handelingen van den accoucheur aangaat, bestaat tussen medici en juristen geen verschil. Als conflict bestaat (op goede gronden vermoed wordt) tussen het belang van de moeder en dat van de vrucht, dan gaat het belang van de moeder voor en weet de medicus wat hem te doen staat." (Commissie Abortusvraagstuk, 1971).

Wie voerden het debat vóór de Tweede Wereldoorlog?

Het debat werd ten eerste gevoerd door de politici, die abortus streng veroordeelden en dit lieten opnemen in het wetboek van strafrecht (de vrouw kon veroordeeld worden tot 3 jaar gevangenschap, de aborteur tot 15 jaar). Ten tweede het overgrote deel van de pedagogen en juristen en tenslotte natuurlijk de pastoors en dominees, die categoriaal elke abortus afkeurden, ook al was het leven van de vrouw in gevaar. Oorspronkelijk oefenden de vrouwen zelf geen druk uit. Dat kwam pas bij de tweede feministische golf. Eigenlijk was er nauwelijks sprake van een debat, want er waren maar weinigen die een tolerant standpunt hadden.

Het debat dat wel gevoerd werd ging over twee theorieën: 1- Anticonceptie bevordert abortus en 2- Anticonceptie voorkomt abortus. Het laatstgenoemde tolerante standpunt werd vertolkt door mr.dr. J Valkhoff, een overtuigd marxist, die vond dat men het in Rusland veel beter had georganiseerd. Hier was de abortus in 1920 gelegaliseerd. Hij vond dat door het legaliseren, medische risico's sterk zouden worden teruggebracht (Valkhoff, 1934).

Ook werd in 1936 een discussie gevoerd tussen hoogleraar sociologie en criminologie Bonger, en van Vuuren, hoogleraar sociale geneeskunde, waarbij de

eerste zei dat we niet door kunnen gaan met zoveel kinderen te krijgen, "omdat er dan geen natuur over zou blijven". De tweede pleitte voor behoud van de kracht van het Nederlandse volk, die alleen gewaarborgd kon worden zonder geboortebeperving (Bonger, 1936; Van Vuuren, 1936). De opvattingen van Van Vuuren werden nog lang gehuldigd.

Kloosterman merkte daarover op: "Zelfs in 1960 waren er nog opvattingen dat wij een reuze gezond volk waren, want we kregen veel meer kinderen dan die decadente Belgen en Fransen. Wij vonden expansieve groei mooi en goed voor het voortbestaan van het Nederlandse volk." (uit interview met Kloosterman in de Volkskrant met Jungschleger, 1983). Elders zei hij: "De Snoo heeft tegen mij gezegd: Denk eraan, bemoei je nooit met anticonceptie, want je eindigt als aborteur." (uit interview met Kloosterman in Vrij Nederland door van Ommeren en Scherphuis, 1983).

Er waren wel gynaecologen en andere artsen in de jaren zestig, die bereid waren een abortus uit te voeren, maar die waren niet makkelijk te vinden. Tijdens mijn studietijd, in 1966, werd een vriendin van mij, van streng religieuze huize, ongewenst zwanger. Ik herinner mij nog levendig de eindeloze gesprekken die we over abortus hadden en of dat nu moord was of niet. Uiteindelijk kwam ze via een verwijzing van de studentenarts en een psychiater bij een gynaecoloog terecht, die bij hem thuis, de abortus verrichtte.

De stroomversnelling eind jaren 60

Vanaf eind jaren 60 laaide het debat op. Dit hing samen met het introduceren van de pil en de tweede feministische golf. De pil maakte betrouwbare geboorteregeling mogelijk, de betrokken artsen begonnen hun afwijzende houding te verlaten en het recht op vrije abortus werd door groeperingen als Man Vrouw Maatschappij en Dolle Mina zwaar bevochten.

In 1967 volgde een kentering in het abortusdebat. In dat jaar vond een debat plaats op de televisie, georganiseerd door de VARA, tussen professoren Kloosterman, gynaecoloog, en Van Emde Boas, psychiater, waarbij de eerste het standpunt verdedigde dat hij tegen abortus was en de tweede voor abortus. Kloosterman stelde daarbij dat hij bij uitzondering toch wel eens een abortus uitvoerde en nog tijdens de uitzending werd zijn vrouw gebeld door vrouwen die allen vonden dat zij die uitzondering waren. Het feit, dat een in aanzien staande gynaecoloog publiekelijk had gezegd wel eens een zwangerschap af te breken ook als het leven van de vrouw niet in gevaar was, sloeg in als een bom.

Figuur 2. G.J. Kloosterman. (Fotograaf: Rob Mieremet, 1974)

Kloosterman werd vervolgens overspoeld door vrouwen die een abortus wilden en stelde vrijwel meteen een commissie in om de abortusverzoeken te beoordelen van de vele aanvragen van abortus.

Ik was in die tijd coassistent in het Wilhelmina Gasthuis in Amsterdam en herinner me de 'abortuslunches' nog goed. Aan een grote ovale tafel zat de hele gynaecologische staf, met alle assistenten en coassistenten, een broodje te eten en bediscussieerden onder leiding van professor Kloosterman de merites van een aantal abortusverzoeken. Bij die lunches werden er echter maar drie vrouwen besproken en de druk voor meer hulpverlening was groot.

Door deze televisie-uitzending werd het debat niet alleen meer in de vergaderruimtes door deskundigen theoretisch besproken, maar bleek het in de reguliere medische praktijk eenvoudig uitgevoerd te kunnen worden. Tevens werd het hierdoor een publiek debat waar ook de vrouwen voor het eerst zelf aan mee gingen doen. Het debat over abortus werd nu in alle heftigheid in vele gremia gevoerd, tussen artsen, juristen, ethici, pressiegroepen en de kerk. Men begon het eigen standpunt te herdefiniëren.

Voor artsen veranderde geleidelijk het standpunt van abortus als criminele handeling naar abortus als een geaccepteerde vorm van hulpverlening.

Uit de juridische hoek kwam in 1966 prof. mr. Chr. J. Enschedé terug op de 'medische exceptie'. Hij wees erop dat abortus volgens de letter der wet wel verboden is, maar dat een arts die abortus noodzakelijk acht voor de algehele gezondheid van zijn patiënt, voor de verrichting van de ingreep toch niet kan worden gestraft. Het ging terug naar de behandeling van het wetsvoorstel in de Kamer in 1886. Voor Kloosterman was dit toen volkomen nieuw (Enschedé, 1966). Hierbij kwam geleidelijk ruimte voor niet alleen zuiver medische gronden, maar ook voor psychosociale indicaties.

Ook in de religieuze discussie veranderden de conservatief moralistische opvattingen van het afwijzen van abortus op grond van onzedelijke gedrag en daardoor een ongewenste zwangerschap, naar de bescherming van het ongebooren kind. Hierbij ging het om de vraag wanneer er sprake is van menselijk leven: bij de conceptie of pas later in de zwangerschap.

Figuur 3. Acties door Pater Koopmans. (Fotograaf: Marcel Antonisse, 1981)

Als voorbeeld van deze herdefiniëring stelde Kuitert, professor ethiek aan de VU, over het begin van het leven: "Op een gegeven moment heb je alleen nog maar door biologen te constateren leven, maar dat is toch wel erg basis-achtig leven. Zo lang het niet meer is, is het waardenindifferent of waardenvrij. Dat puur-biologisch leven kan gerekt worden en men kan daarmee tot in het eindeloze doorgaan. Zolang er dus niet meer dan dat biologische in het geding is, moet men anders tegenover de maatregel staan dan in geval van doden of moorden. Bij abortus gaat het erom, of je bestaand leven in zijn kwaliteit kunt benadelen doordat je een nieuw leven toelaat." (Veleva, 1977). Kuitert kreeg over dit standpunt een storm van kritiek vanuit kerkelijke hoek.

In december 1969 verscheen een aflevering van *Sextant* (een periodieke uitgave van de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming), die geheel gewijd was aan abortus.

In dit nummer werd verdedigd dat abortus een recht zou moeten zijn, omdat het een uitvloeisel genoemd kan worden van het -wel erkende- recht op geboorteregeling.

Enerzijds plaveiden deze herdefiniëringen de weg naar een nieuw standpunt ten aanzien van abortushulpverlening, anderzijds leidden zij tot een heftige confrontatie met de groeperingen die de oude opvattingen huldigden. De voorlopige uitkomst van deze confrontatie was het latere gedoogbeleid.

De praktijk en de strijd om de wetgeving

Er werden pressiegroepen opgericht vanuit de tweede feministische golf: Dolle Mina (opgericht in 1969). Deze wist met ludieke publieksacties de aandacht te

vestigen op de ongelijke rechten van man en vrouw en pleitte voor het recht op een vrije abortus met de slogan "Baas in eigen buik".

Figuur 4. Baas in eigen buik. (Fotopersbureau 't Sticht/ Anefo)

Later kwam de groep Wij Vrouwen Eisen (opgericht in 1974) met specifiek als doel een nieuwe abortuswetgeving.

Figuur 5. Wij vrouwen Eisen. (Fotograaf: Koen Suyk, 1976)

In 1969 werd Stimezo (Stichting Medisch Verantwoorde Zwangerschapsonderbreking) opgericht, die abortus op sociale indicatie en op veilige wijze mogelijk wilde maken. Er kwam een publieksactie op de televisie en met het geld daarvan werden in 1971 op diverse plekken abortusklinieken opgericht, waar in totaal ruim 20.000 abortussen werden uitgevoerd. Deze werden 'gedoogd' als men transparant was over de uitvoering ervan en medisch verantwoord praktijk voerde. Er was een duidelijke toename van het totaal aantal uitgevoerde abortussen, ook in de privépraktijk door artsen verricht, en een grote toename van buitenlandse cliënten. De registratie van de abortuscliënten buiten de klinieken was onvolledig (Treffers, 1972). In 1974 werden mogelijk rond 80.000 abortussen verricht, het overgrote aantal bij vrouwen uit het buitenland (Johnston, 2018).

Door de bovengenoemde pressiegroepen kwam er steeds meer aandacht voor het zelfbeslissingsrecht van de vrouw. Er gingen steeds meer abortusklinieken open en als reactie hierop ontstond een krachtige te-

genbeweging vanuit confessionele hoek. Het kabinet de Jong was diep verdeeld over dit onderwerp. Diverse voorstellen voor een abortuswet werden ingediend. Eerst door de PvdA (voorstel tot volledige liberalisering door Lamberts en Roethof, 1970). Dit voorstel werd afgewezen, vanwege de politieke samenstelling van de Tweede Kamer, waarin de confessionelen een beslissende stem hadden. Ook een voorstel uit confessionele hoek (waarin de bescherming van het menselijke leven een centrale plaats nam, door Stuyt en van Agt, 1972) haalde het niet omdat het kabinet Biesheuvel viel voordat het in de Tweede Kamer besproken kon worden. Het daaropvolgende kabinet was ook hopeloos verdeeld en van een tweetal nieuwe wetsvoorstellen werd er een na het passeren van de Tweede Kamer door de Eerste Kamer afgewezen (Heine, 2009). De dreigende sluiting in 1976 van de Bloemenhove-kliniek door minister van Agt versterkte de druk om te komen tot een goed wetsvoorstel.

Uiteindelijk werd een VVD-CDA wetsvoorstel van Ginjaar (VVD) en de Ruiter (CDA) in 1981 met de kleinst mogelijke meerderheid in de Eerste en Tweede Kamer aangenomen. Hierin werd getracht een compromis te vinden tussen de beschermwaardigheid van het leven en het recht van de vrouw op een abortus (mits die met voorwaarden omkleed en alleen bij een, door de vrouw te bepalen, noodtoestand werd uitgevoerd).

Conclusie

Het abortusdebat in Nederland heeft vele decennia in beslaggenomen. In die periode waren er enkele in het oog springende veranderingen van uiteenlopende aard.

- Er was in de eerste helft van de 20e eeuw vrijwel geen debat. Abortus was verboden, punt uit. Daarna werden de opvattingen hierover geherdefinieerd. De wijziging in houding van de tegenstanders van abortus betreft de wijziging van de strafbaarheid van onzedelijk gedrag naar bescherming van de ongeborn vrucht. In de RK-kerk is nog steeds het standpunt gangbaar dat ook bij levensgevaar van de moeder de zwangerschap niet beëindigd mag worden.
- Van de voorstanders van abortus veranderde de verantwoordelijkheid voor het besluit voor een abortusingreep door de arts naar het zelfbeschikkingsrecht van de vrouw, na toetsing door de arts ("Ja, tenzij"). Juridisch is het nog altijd zo dat "de vrouw zich in een noodsituatie moet bevinden die niet op andere wijze kan worden beëindigd dan d.m.v. abortus provocatus". Dit was een compromis overeengekomen met religieuze partijen bij de wetsonderhandelingen.
- De beschikbaarheid van de pil, vanaf 1961 en vrijwel direct daarna de immense populariteit ervan, gaf de discussie een impuls. Vrouwen en mannen waren dolblij dat er een goed betrouwbaar middel voor gezinsplanning op de

markt kwam. Artsen gingen zich voor het eerst bemoeien met geboorteregeling en sommigen voelden zich ook verantwoordelijk voor hulp als deze op een andere wijze mislukte.

- Er waren enkele medici die hun nek uitstaken om in het openbaar te verklaren dat abortus mogelijk een acceptabele behandeling is, die niet alleen bij direct levensgevaar van de vrouw toegepast mocht worden. Dit leidde ertoe dat tien jaar voordat er uiteindelijk een wet kwam, het afbreken van ongewenste zwangerschappen gedoogd werd.
- Ten slotte heeft de tweede seksuele revolutie en de emancipatie van de vrouw ertoe geleid dat deze wet de vrouw de uiteindelijke beslissing geeft (in samenspraak en na toetsing door de arts). De kanteling van 'Nee' naar 'Ja, tenzij' is het meest duidelijk zichtbaar bij het in de openbaarheid komen en het accorderen van een abortus op meer sociale gronden.

Literatuur

- Andere Tijden. (2007). Geraadpleegd op <https://anderetijden.nl/aflevering/356/Abortus>
- Bonger, W.A. (1936). De stand van het bevolkingsvraagstuk in Nederland. *Mens & Maatschappij*, 12, 4.
- Bonger, W.A. (1938). Nog eens: de stand van het bevolkingsvraagstuk in Nederland. *Mens & Maatschappij*, 13, 170-182.
- Commissie abortus-vraagstuk. (1971). *Interim rapport*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Enschedé, C.H.J. (1966). Abortus op medische indicatie en strafrecht. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 110, 1349-53.
- Heine, J.A.H. (2009). *Politieke debatten onttoverd!? Een studie naar de ruimte voor religieuze en levens-ethische argumentatie binnen politieke debatten over medisch/ethische vraagstukken vanaf de tijd van de verzuiling tot nu*. Utrecht. Master thesis.
- Johnston, W.R. (2018). Historical abortion statistics, Netherlands. *Abortion statistics and other data--Johnston's Archive*. Geraadpleegd op <http://www.johnstonsarchive.net/policy/abortion/ab-netherlands.html>
- Jungschleger, I. (1983). Interview bij afscheid professor Kloosterman. *Volkskrant* 8-1-1983.
- Redactie Medisch Contact. (1967). Transcriptie van de VARA uitzending in 1967 over abortus provocatus. Debat tussen van Emde Boas en Kloosterman. *Medisch Contact*, 22, 479-504.
- Schmidt, A.M.G. (1973). *Abah, abah abortus*. Geraadpleegd op <https://muzikum.eu/nl/123-904-13593/jasperina-de-jong/abah-abortus-songtekst.html#ixzz5PMR22LnI>
- Shorter, E. (1982). *A history of women's bodies*. Basic Books.
- Treffers, P.E. (2006). Abortus provocatus in Nederland in de 20e eeuw: van stilzwijgen naar revolutionaire verandering. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 150, 567-73
- Treffers, P.E. (1972). Het aandeel van de abortus provocatus in het veranderend patroon van geboortenbeperking in Nederland. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 116, 1459-66.
- Van Ommeren, A., & Scherphuis, A. (1983). Interview bij afscheid professor Kloosterman. *Vrij Nederland*, 8-1-1983.
- Van Vuuren, L. (1936). *Een waarschuwend woord aan het Nederlandsche volk; naar aanleiding van: W.A. Bonger, de stand van het bevolkingsvraagstuk in Nederland*. Oosthoek.

Valkhoff J. (1932). De omvang van de kriminele vruchtafdrijving in Nederland. *Mensch en Maatschappij*, 1, 241-251.

Velema, W.H. (1977). *Over de "beschermwaardigheid" van het menselijk leven*. Radix 34-50, geraadpleegd op <https://www.digibron.nl/search/detail/013098f5ed37c5d47db1ea6b/over-de-beschermwaardigheid-van-het-menselijk-leven>.

Summary

The history of abortion care is long and turbulent. Deep controversies have determined the debate. One of the defining historical moments was the television debate that took place in 1967. How this television debate came about and its aftermath followed, are described.

Keywords: abortion debate, history of abortion care, the Netherlands

Trefwoorden: abortus, debat, geschiedenis van de abortushulpverlening, Nederland